

מחקרים בקליטה: ישראל כחברה רבת-תרבותית

רב לשוניות באמצעי התקשורת בישראל

אלק ד' אפשטיין ונינה חיימץ

זומה שהגלובליזציה אינה גורמת בישראל להשתלטות האנגלית ואף לא לדעיכת שפות הקהילה. נהפוך הוא: החידושים הטכנולוגיים הקשורים בגלובליזציה תורמים לפריחת התקשורת האלקטרונית והמודפסת בשפות רבות. המספר הכולל של עיתוני חדשות, תחנות רדיו וערוצי טלוויזיה גדל בהתמדה.

מיפוי הבעיה: מבוא

הסוציולוגיה של הלשון והסוציולוגיה של התקשורת הם תחומים מבוססים במדעי החברה בישראל. ובכל זאת, עד עתה הם התפתחו בעיקר בנפרד זה מזה. כמה ספרים בעלי חשיבות התפרסמו על תולדות העיתונות הישראלית (Peri, 2004; Caspi & Limor, 1999; Caspi, 1986), ועל תפקודה בצל הסכסוך הישראלי-ערבי (ראוי לציין בהקשר זה את מחקריהם של גדי וולפספלד, עקיבא כהן, תמר ליבס ואחרים), אך שום מחקר מקיף לא התמקד עד עתה במימד בחירת השפה בהתפתחות התקשורת הישראלית. על-פי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (שנתון 2003), רק כ-56 אחוז מעיתוני החדשות והתקופונים היוצאים בישראל מופיעים בעברית, אך שום מונוגרפיה או קובץ מאמרים לא ניתחו את התפתחותה של התקשורת בשפה זרה בישראל. אמנם הופיעו מחקרים אחדים על העיתונות בשפות זרות או ב'שפות קהילה' כרוסית (בן יעקב, 1998; כספי ואליאס, 2000; אליאס, 2005; Caspi, Adoni, Cohen & Elias, 2002), ערבית (מנצור, 1990; גובראן, 1999), גרמנית (גלבר, 1988), יידיש ולדינו (ארס, 1998), אך שום מחקר משווה שיטתי על כלי התקשורת הישראליים הלא-עבריים לא התפרסם עד עתה.

החוקרים שהקדישו את מחקריהם ללימוד אופיה של החברה הישראלית הדגישו על פי רוב את התפקיד החשוב שממלאים כלי התקשורת בחברה הישראלית. ובכל זאת, נראה שהם ממעיטים בחשיבותו של הפלורליזם הלשוני בתקשורת ההמונים בישראל, מתוך שאינם נותנים דעתם די הצורך על העובדה שבגלל היותה של ישראל מדינת מהגרים ומשום שהאזרחים הערבים מהווים לערך 20 אחוז מן האוכלוסייה, עיתוני החדשות והמגזינים בארץ ראו ולעיתים עדיין רואים אור לא רק בעברית אלא גם בערבית, אנגלית, יידיש, רוסית, פולנית, הונגרית, צרפתית, גרמנית, אמהרית

מילות מפתח: עיתונות בשפות זרות, סטטוס האנגלית בעולם ובישראל, סטטוס הרוסית בישראל, האנגלית שפת תקשורת בין-לאומית, שפות קהילה, עיתונות לדינו / יידיש / ערבית בישראל ובשטחים / ספרדית / בולגרית / חמנית / גרמנית

ד"ר אלק ד' אפשטיין הוא חבר סגל הוראה אקדמי במחלקה לסוציולוגיה, מדעי המדינה ותקשורת באוניברסיטה הפתוחה. דוא"ל: alekdep@pob.huji.ac.il
ד"ר נינה חיימץ סיימה את לימודיה במחלקה לאנגלית באוניברסיטת בר אילן ועוסקת כעת בתרגום ובעריכה. דוא"ל: nina_kheimets@yahoo.com

ובעוד כמה שפות. אנשי המדע שניתחו את המדיניות הלשונית ואת השיח הלשוני בישראל (ראו, Spolski & Cooper, 1991; Ben-Rafael, 1994a; Ben-Rafael & Olshtain, 1994; למשל, Spolsky & Shohamy, 1999; Kuzar, 2001) לא כללו בספריהם אפילו פרק אחד העוסק בניתוח העיתונות המופיעה במגוון שפות. מטרת מחקרנו זה הוא אפוא 'לגשר' בין הסוציולוגיה של הלשון לסוציולוגיה של התקשורת באמצעות עיון בהתפתחות תקשורת המונים בלשונות שונות בישראל מימי היישוב ועד ימינו.

רב לשונית בעיתונות הישראלית

במשך עשרות אחדות של שנים הייתה מדיניות הקליטה בארץ טבועה בחותם הגישה של 'כור ההיתוך'. מטרתה של גישה זו הייתה הפיכת כל האזרחים ל'ישראלים' מהר ככל האפשר, על חשבון תרבותם ולשונם המקוריות. מדיניות זו תאמה את הגישה הכללית של 'קיבוץ גלויות' וגיבוש העם היהודי תוך מחיקת מה שנתפס כתכונותיו השליליות של היהודי הגלותי. התרבות השלטת בישראל הדגישה את הצורך בבנייתה של אומה מאוחדת והומוגנית מבחינה תרבותית; העברית, הלשון הלאומית שהוחייתה, אמורה הייתה להטביע את חותמה הייחודי על המערכת החדשה. בקרב קבוצות העולים הוותיקים מאירופה התלוותה אל התמורה הלשונית הזאת התנוונות מתמשכת של לשונות האם המקוריות, תהליך שהחל אף עוד טרם נרכשה אצלם העברית בשלמות. בעוד שניתן להתווכח אם גישה כזו ההיתוך תאמה את צרכיה של האוכלוסייה היהודית (במיוחד משום שעם תהליכי ההבשלה וההתגבשות בישראל החלה לצוץ ביתר שאת שאלת השימור של התרבות היהודית בשפות אחרות, כולל יידיש ולדינו), אין ספק שגישה זו אינה ישימה לאוכלוסייה הערבית. העיתונים העבריים הראשונים בארץ ישראל החלו להתפרסם במחצית השנייה של המאה ה-19, בתקופת השלטון העותומאני (הלבנון, שנוסד ב-1863; החבצלת, שהופיעה כעבור כמה חודשים; הצבי של אליעזר בן יהודה, שנוסד ב-1884). עם תחילת העליות הציוניות הופיעו עיתונים חדשים, בעלי צביון אידיאולוגי מובהק: הפועל הצעיר (נוסד ב-1907) והאחדות (1910). עם הכיבוש הבריטי של ארץ ישראל ב-1917 והקמת ממשלת המנדט אחריו, נוסדו העיתונים שהשפיעו במובהק על היישוב בארץ ועל מדינת ישראל: הבולטים בהם היו דבר, עיתונה של הסתדרות העובדים הכללית, שהוקם ב-1925 ביוזמתו של ברל כצנלסון, שהיה גם הדמות הדומיננטית בין עורכיו עד למותו ב-1944 (בתחילת שנות התשעים עבר העיתון לבעלות פרטית ושינה את שמו לדבר ראשון, אך חדל להופיע ב-1996); משמר, הביטאון הרשמי של 'השומר הצעיר' ואחר כך מפ"ם הסוציאליסטית, שהפך אחר כך לעל המשמר (נוסד ב-1943 ונסגר ב-1995); העיתון דואר היום, שנוסד ב-1919 על-ידי בנו של אליעזר בן-יהודה, איתמר בן-אב"י, ככלי-תקשורת לא פוליטי, והחל מ-1928 הייתה עריכתו ברוח רוויזיוניסטית (זאב ז'בוטינסקי וחסידיו). בתקופת היישוב התנועה הרוויזיוניסטית הוציאה או הייתה שותפה להוצאתם לאור של עיתונים לא מעטים, בהם העם, חזית העם, הירדן, המשקיף וחרת.

מבין שבעת היומונים הפעילים כיום, חמישה נוסדו לפני 1950: הארץ, הנחשב כיום לעיתון היוקרתי ביותר, שנוסד ב-1919; ידיעות אחרונות, העיתון הנפוץ ביותר כיום, שנוסד ב-1939; מעריב, שנוסד ב-1948, והוא היומון הכללי השני בתפוצתו אחרי ידיעות. מלבדם יש עוד כמה עיתונים מפלגתיים: הצופה, ביטאון המפלגה הדתית לאומית, שנוסד ב-1939; המודיע - ביטאון 'אגודת ישראל' החרדית, שנוסד ב-1949; יתד נאמן, ביטאונה של 'דגל התורה', שנוסד ב-1985; והיומון הכלכלי גלובס, שהוקם ב-1983. לצדם מופיע העיתון בקהילה, המשרת את הציבור הדתי, והעיתון מקור ראשון בעל האוריינטציה הלאומית, שנוסד ב-1997 ותחילה הופיע מדי יום, אך

לאחר מכן שינה את מתכונתו לשבועון. בשנת 2006 נוסד עיתון עברי יומי חדש, **ישראל**. על פי הנתונים בספרם של כספי ולימור (Caspi & Limor, 1999, p. 65), הייתה תפוצתם של היומונים העבריים בימי החול בשנים האחרונות של המאה העשרים מעל 520,000 עותקים. לפי הערכות שונות, תפוצת השיא של העיתונות היומית נרשמה בשנת 2004 (אז הגיעו כל העיתונים היומיים לתפוצה כוללת של כ-665,000 עותקים, ובימי שישי אף לכ-882,000), ואז התחילה לרדת - בעיקר עקב הפופולריות הגוברת של אתרי האינטרנט המתחרים. מלבדם יוצאים בישראל עוד מאות שבועונים, ירחונים וכתבי עת הרואים אור בתכיפות מועטה יותר.

אף שישראל פעלה מאז הקמתה ב-1948 כמדינה חד-לשונית, היא הייתה רב-לשונית למעשה. מיד לאחר קבלת העצמאות, הוכרה **הערבית** כשפתה הרשמית השנייה של המדינה. המיעוט הערבי בישראל כולל כמה תת-קבוצות: מוסלמים, נוצרים, דרוזים ועוד. רוב האזרחים הערבים חיים בכפרים ובערים קטנות המאוכלסים בערבים בלבד; אפילו בערים מעורבות (כגון ירושלים, חיפה, יפו) יהודים וערבים גרים בשכונות נפרדות. מלבד יוצאים מן הכלל מעטים ביותר, בתי ספר יהודים וערבים פועלים בנפרד, במקצת על שום ההפרדה במגורים ובמקצת על שום הבדלי התרבות. כדברי אליעזר בן-רפאל (Ben-Rafael, 1994b, p. 193), 'הערבים עצמם מייחסים חשיבות רבה לנאמנותם ללשונם, ודוחים בנחישות את נטייתו של הרוב להמעיט בחשיבותה'. מאחר שהלשון הערבית נחשבת בעיני ערבים משכילים רבים בישראל ובחול"ל כמכנה משותף יחיד וייחודי במינו (שכן להוציא את עניין הלשון, הערבים מפולגים ביניהם על ידי גבולות, דתות שונות, אידאולוגיות המתנצחות ביניהן והבדלי סטטוס כלכלי), הופיע עניין הלשון באופן בולט יותר ויותר בין דרישותיהם לשוויון במדינת ישראל (לאחרונה התקבלה דרישתם להקמת אקדמיה ללשון הערבית בישראל). בעיתונות הערבית בישראל 'משולבים אפיונים של עיתונות קהילה ועיתונות מקומית' (Caspi & Limor, 1999, p. 103). העיתונות הערבית משרתת קהילה אתנית השומרת על זהותה הנפרדת. במידת מה, העיתונות הערבית מטפחת גם את הזהות הלאומית הפלשתינית, שרבים מן התושבים הערבים מבקשים לשמר. הסוגיות הבסיסיות שהמיעוט הערבי בישראל מתמודד איתן - זהות פלשתינאית, המאבק לשוויון זכויות עם הרוב היהודי והפתיחות לשינויים חברתיים בחברה מסורתית - הניחו כולן את חותמן על התפתחותה של העיתונות הערבית.

בין 1948 ל-1968, נדפס בישראל רק יומון ערבי אחד, **אל יום**, שיסדו מפא"י וההסתדרות הכללית. על מקומו בא יומון אחר, **אל אנבא**, שנסגר ב-1985. מאז שנות התשעים יצא לאור בישראל רק יומון ערבי אחד, **אל איתחאד**, ביטאונה של המפלגה הקומוניסטית; במקורו היה זה שבועון שהחל לצאת ב-1944 ובסיסו בחיפה. לרשימה זו ניתן להוסיף יומונים בערבית היוצאים לאור בירושלים המזרחית ומכוונים בעיקר לאוכלוסייה הפלשתינית בגדה המערבית (**אל קודס**, **אל פאג'ר**, **אל שעעב ואל נהאר**. מלבד זאת יוצאים שבועונים וירחונים בערבית: רב התפוצה ביניהם הוא **אל סינארה**. כפי שמציינים להמן-וילציג ושייטר (Lehman-Wilzig & Scheiter, 1994, p. 112), 'העיתונות הערבית-ישראלית בכללה היא לא-יציבה ביותר, על רקע בעיות כלכליות קשות והגבלות צנזורה חמורות יותר מכפי שניתן למצוא בפרסומים יהודים-ישראלים'.

לא ניתן כמובן לתת מושג על הרב-לשוניות בישראל בלא להתמקד בתפקיד המיוחד שיש ללשון האנגלית בארץ זו. **אנגלית** היא אחד ממקצועות החובה בבחינות הבגרות בישראל לכל סוגיה; על סטודנטים בישראל לעמוד בדרישות בקיאות באנגלית כדי לזכות בתואר ראשון; ידיעת אנגלית נדרשת גם במספר רב של מקצועות, ועם השנים גוברת הדרישה לשליטה באנגלית כתנאי לעיסוק בעבודות רבות; האנגלית היא כלי הביטוי של התרבות הפופולרית הבינלאומית; והיא

הלשון שבדרך כלל תשמש לתקשורת בין ישראלי לבין אדם מחוץ לארץ, בין שמדובר בספק, בצרכן, בתייר או בקרוב משפחה.

במחקר על עמדות בקרב תלמידי תיכון יהודים בישראל, מצאו קופר וסקבאך (Cooper & Seckbach, 1977), כמו גם בן-רפאל (Ben-Rafael, 1994a, p. 124) שהמיצב החברתי-כלכלי הוא מנבא טוב לבקיאיות המשיבים באנגלית. תלמידים טובים באנגלית טובים גם במקצועות אחרים, והישיגיהם אלה נמצאים במתאם עם המיצב החברתי של המשפחה. בדומה מצא בן-רפאל שבכל הקבוצות האתניות בחברה בישראל, ככל שהמיצב החברתי-כלכלי גבוה יותר, כך הסיכוי לידיעת אנגלית רב יותר. במעמד הבינוני-הגבוה, שום שפה מלבד האנגלית אינה פופולרית. במילותיו של בן-רפאל (Ben-Rafael, 1994a, p.183), 'אנגלית עומדת בפסגת המדרג של מיצב הלשונות'. היא הלשון הזרה הידועה ביותר בכל המעמדות, אך השליטה בה מרוכזת במעמדות הגבוהים ביחס. ידיעת אנגלית היא, למעשה, המשתנה הלשוני המבדיל באופן הטוב ביותר בין שכבות החברה.

בשנות השבעים המוקדמות, השפעות תהליך הגלובליזציה מבוסס-האנגלית על הציבור בישראל נעשו ברורות, והמיצב שיוחס ללשון זו ולכשירות בשימוש בה - עלה. הוראת האנגלית בבתי הספר בשנות השבעים מדגש על ספרות ותרבות לעיסוק באנגלית כשפת התקשורת הבינלאומית. מלבד זאת שהיא משמשת אמצעי גישה לעסקים, מדע, חינוך ומסעות, האנגלית היא גם לשון של כמה מן התפוצות היהודיות הגדולות (ארצות הברית, קנדה, בריטניה). חיזוק תפקידה של האנגלית בחברה הישראלית עוד הואץ הודות למספר רב יחסית של עולים דוברי-אנגלית שהגיעו לישראל לאחר מלחמת ששת הימים (1967). מלבד עצם השתייכותם לקבוצה הראשונה של עולים ששפתם יכולה הייתה להתחרות במעמדה עם העברית, הם סיפקו גם מאגר של דוברי אנגלית ילידיים ורבים מהם הפכו למורים לאנגלית (Spolsky, 1998). מיצבה הגבוה של האנגלית, שגרם לחדירתן של מילים אנגליות לעברית, הוא תוצאה - כך נטען - של אמריקניזציה של החברה הישראלית, תהליך שעורר בישראל את הופעתן של 'תכונות הפרגמטיזם, הסובלנות והאינדיווידואליזם' (Segev, 2002), אך תכופות רואים בו איום על זהותה הייחודית של ישראל (ראו Rebhun and Waxman, 2000).

העיתון הראשון שהופיע בארץ באנגלית היה **Palestine Labor Weekly**, שהופיע בחסות **דבר** בשנים 1929-1931. לאחר מכן, במשך עשרות אחדות של שנים, היה ה- **Jerusalem Post**, שנוסד ב-1932 תחת השם **Palestine Post**, היומון היחיד באנגלית בארץ. עורכו הראשון היה גרשון אגרון, שלימים נבחר לראשות עיריית ירושלים (ראו Frenkel, 1994, pp. 1-5). 'בתקופת הטרום-מדינה נתפס העיתון ככלי מבטאה של הקהילה היהודית, אך נקרא גם בעניין על ידי פקידי ממשלת המנדאט' (Caspi & Limor, 1999, p. 76). לאחר ייסודה של מדינת ישראל, נטל על עצמו הג'רוזלם פוסט תפקיד כפול: הוא שימש עיתון חדשות לעולים החדשים מהארצות דוברות האנגלית, ושופר רשמי-למחצה של הממשלה. בשנת 1950 הייתה התפוצה היומית של הג'רוזלם פוסט 24,000 עותקים - מקום שלישי בשוק העיתונות הישראלית לאחר שני העיתונים היומיים בעברית: **מעריב** ו**דבר**. מלבד התושבים דוברי האנגלית בישראל, ניזונה מן המידע שבו על אירועים בישראל הקהילה הדיפלומטית בארץ ובחוץ לארץ, וכן מכוני מחקר והקהילות היהודיות ברחבי העולם. עד שנות התשעים המוקדמות הייתה לג'רוזלם פוסט נטייה שמאלנית קלה, אך בשנים האחרונות, בהשפעת בעליו החדשים, הוא נוקט עמדה נצית בנושאי ביטחון לאומי ועתיד השטחים המוחזקים.

ניסיון שנעשה ב-1988 לייסד יומון חדשות נוסף באנגלית, **Nation**, לא צלח: העיתון נסגר בתוך חודשים אחדים, לאחר שספג הפסדים כספיים כבדים. ניסיון נוסף לייסד יומון חדשות באנגלית

התגלה כמוצלח הרבה יותר: **הארץ**, היומון בעל ההשקפות שמאליות בענייני חוץ וההשקפות הליברליות בענייני כלכלה וחברה, שלו צוות עיתונאי המונה עשרות רבות של כתבים, פובליציסטים ועורכים (בהם כמה מבכירי הפרשנים והאנליסטים בישראל), החליט להוציא מהדורה אנגלית (יחד עם ה- **International Herald Tribune**) בנוסף לפרסום היומי שלו בעברית. ראוי להזכיר שהעורך הראשי הנוכחי של המהדורה העברית של הארץ, דויד לנדאו, שימש קודם כעורכה של המהדורה האנגלית של העיתון.

בנוסף לשני ימוני החדשות האלה, יש בארץ מגוון רחב של עיתונים אנגליים בישראל. מלבד הדו-שבועון **Jerusalem Report**, המתמקד בחדשות וניתוחן (החל לצאת ב-1990), יוצאים לאור בישראל כ-60 כתבי עת מדעיים ומדעיים-למחצה בשפה האנגלית העוסקים כמעט בכל תחום, יותר ממחציתם בתחומי היהדות, היסטוריה יהודית וישראלית, ארכיאולוגיה ואמנות, כגון **Jewish Bible Quarterly; Beer-Sheva: Studies in Bible, Ancient Israel and the Ancient Middle East; Journal of Torah and Scholarship; Jewish History; Yad Vashem Studies on the European Jewish Catastrophe and Resistance; Journal of Kheimets & Epstein**, אצל (ראו בנושא זה בהרחבה אצל, 2005). כמו-כן מוקדש מקום לשידורים באנגלית כמעט בכל רשתות התקשורת האלקטרונית, הן בטלוויזיה הישראלית והן בשידורי הרדיו של 'קול ישראל', שלא לדבר על הטלוויזיה הלוויינית.

באשר לעיתונות **בצרפתית**: כפי שטוען מיילס (Miles, 1995), טיפוח הפרנקופוניה בישראל מייצג מעין קרב-מאסף נגד האמריקניזציה הזוחלת של החברה הישראלית. אין נתונים מדויקים על מספר דוברי הצרפתית החיים בישראל. מעריכים את מספרם ב-250,000-350,000. ניתן לסווגם לשש קטגוריות: הראשונה היא הוותיקה ביותר (אם כי אולי גם הקטנה ביותר): ערבים ילידי הארץ שחונכו בתקופה שלפני קום המדינה בבתי ספר שהקימו מייסודם צרפתים בכלל וקתולים בפרט, בעיקר במאה ה-19. כמה מדוברי הצרפתית האלה חיים בירושלים וביפו, ואילו המקבץ הגדול ביותר של פלשתינאים דוברי צרפתית חי בבית לחם. הקטגוריה השנייה היא יהודים שהגיעו ארצה ממזרח אירופה ומן הבלקן (רומניה, יוון, תורכיה, בולגריה) עוד לפני הקמת המדינה. הקטגוריה השלישית והגדולה ביותר במספרה הם דוברי הצרפתית מצפון אפריקה והמזרח התיכון (במיוחד מרוקנים, אך גם אלג'יראים, תוניסאים, מצרים וסורים). נהירתם ההמונית לישראל בסוף שנות הארבעים ובשנות החמישים שינתה את נופה החברתי והפוליטי של ישראל. הקטגוריה הרביעית הם יהודים ממערב אירופה (צרפת, בלגיה, שווייץ), המתגוררים בעיקר בירושלים ובתל אביב. בעת האחרונה, גל המהגרים מן הגוש הסובייטי בעבר (ובכלל זה רומניה), שנפוצו ברחבי הארץ, כלל בתוכו שכבה של אינטלקטואלים הספוגים במסורת צרפתית - זוהי הקטגוריה החמישית. כקטגוריה שישית ניתן להצביע על ישראלים שלא קשר אתני או משפחתי מיוחד לעולם הצרפתי, בחרו ללמוד צרפתית ועקב זאת הוסיפו את השליטה בצרפתית לרפרטואר הרב-תרבותיות שלהם.

העובדה שהקבוצה הגדולה ביותר של דוברי צרפתית בישראל משתייכת, בחלקה או ברובה, למעמד חברתי-כלכלי מקופח יצרה פרדוקס. מצד אחד, הזיהוי של שפה זו עם מעמד חברתי-כלכלי נמוך מעורר בכלל החברה הישראלית אסוציאציות וגונוני-משמעות לא חיוביים. גם דובריה יוצאי ארצות המזרח נרתעים לעתים עקב כך משימוש בה. מאידך, השליטה בצרפתית שמרה על דימויה כמסמן של מיצב גבוה ותרבות יוקרתית (ראו Ben Rafael, 1994b, p. 199).

מספר העיתונים הצרפתיים המודפסים בארץ הוא קטן ביותר, על אף שהראשון בהם - **Gazette de Jerusalem** התחיל להופיע עוד ב-1882 (אם כי לא שרד פרק זמן ארוך). בנובמבר 1990 החל ה**גר'וזלם פוסט** להוציא מהדורה מיוחדת בצרפתית, שהופצה בעיקר במערב אירופה

ובקנדה. הוצאת מאגנס של האוניברסיטה העברית מוציאה לאור כתב עת אקדמי בצרפתית הקרוי *Perspectives: Revue de l'Université Hébraïque de Jerusalem*, הערוך בידי פרנאן ברטפלד, פרופסורית אמריטוס ללשון וספרות צרפתית. בנוסף לכך, רשות השידור הישראלית משדרת במהלך השבוע 13 שעות בצרפתית. כל היומונים והשבועונים הצרפתיים העיקריים ניתנים להשגה בישראל (Spolsky & Shohamy, 1999, p. 193); על עיתונים צרפתיים שיצאו בישראל ונסגרו, ראו Caspi & Limor, 1999, p. 115.

מדיניות הלשון הסובייטית הצליחה לדכא את היידיש והעברית, ויהודי ברית המועצות, גם כאלה ששמרו על נאמנותם ללאומיותם, ביטאו את יהודיותם בעיקר בשפה הרוסית. גם בארץ עולמם התרבותי של יוצאי רוסיה וחבר המדינות מתווך בעיקר על ידי הרוסית. שולמית קופליוביץ', החוקרת את המגמות החברתיות-לשוניות בקרב יהודי רוסיה בישראל, טוענת כי 'העולים אנשי האינטליגנציה שעלו לישראל מברית המועצות לשעבר לאחר התמוטטות השלטון הסובייטי שם, מתכוונים לא רק לשמר את הלשון הרוסית אלא גם משתוקקים להוסיף ולטפח את הערכים הקשורים בה, גם כשהם מבטאים בעברית או באנגלית. מכאן היעד [שהציבו לעצמם] להתנגד לתהליך הגלובליזציה ולהתפשטותה של תרבות ההמונים. לחיות חיים תרבותיים עשירים בשפת האם אין משמעו ליצור הגנה מלאכותית סביב הקהילה כדי לשמר הכול כפי שהיה לפני העלייה. חיוניותה של התרבות המובחנת והייחודית נעוצה ביצירת יחס בין הערכים התרבותיים האוטנטיים לבין המציאות החדשה, התעשרות באמצעות תקשורת עם תרבויות אחרות, ומאבק עקרוני לשמירת השקפת העולם המקורית' (Kopeliovich, 2001, p. 56).

משמע, העולים מברית המועצות לשעבר החיים בישראל חותרים לפתח זהות רב-לשונית: הם מוקירים את העברית ואת הערכים שהיא נושאת, אך לזהותם התרבותית-לשונית ערך רב בשבילם. מלבד זאת, רוב העולים מברית המועצות לשעבר מודעים לחשיבותה המכרעת של האנגלית לקריירה המקצועית שלהם בארץ החדשה (ראו Kheimets & Epstein, 2001).

לרשות השידור הישראלית יש ערוץ שידור המיוחד כמעט כולו לרוסית - 'רדיו רק"ע' (רשת קליטת עלייה) שהחל לפעול במאי 1991 כערוץ מיוחד לעולים (כולל גם מעט שידורים באמהרית). כוונת מקימיו המקורית הייתה לאחד ברשת אחת את כל השידורים בשפה הרוסית שכבר היו קיימים זה שנים רבות, אך הופנו בעיקר ליהודי ברית-המועצות. מבחינה תוכנית, שידורי רק"ע הם בעלי צביון יהודי-ישראלי מובהק. 'המטרה העיקרית של רדיו רק"ע הייתה להקל את הסתגלותם והיטמעותם של העולים בחברה החדשה - בהתאמה במידה רבה לאידיאל המסורתי של כור ההיתוך' (Caspi et al., 2002, pp. 541-542). תחנת רדיו נוספת - 'ערוץ שבע' הימני - הקימה ב-1991 ערוץ נפרד ברוסית, מתוך רצון גלוי לרכוש את העולים מרוסיה למחנה הפוליטי ש'ערוץ שבע' מייצג. לאחר סגירתו של 'ערוץ שבע', הערוץ הפרטי Pervoe Radio ('התחנה הראשונה') הפך לשני בפופולריות שלו בקרב תחנות הרדיו ברוסית בארץ, אם כי מבחינת שיעורי המאזינים נשאר הרחק מאחרי רק"ע ואין בכוחו להתחרות בו. ערוץ טלוויזיה ישראלי, 'ישראל פלוס', המשדר ברוסית, פועל מאז 2002. מעניין לציין ש'דגל ישראל' קטן מתנוסס בפינה הימנית של המסך במהלך רבים משידוריו. ערוץ זה הוא ערוץ ישראלי-ציוני בשפה הרוסית, ולא כלי מבטא בעלמא של קהילת יוצאי רוסיה המשדר בישראל. בנוסף, ערוץ RTVI - טלוויזיה רוסית בין-לאומית - בנה בשנים האחרונות גם הוא צוות מקצועי בארץ, וכשליש מן ההפקות המקוריות שלו, כולל תוכניות חדשות ואירוח, הם תוצרת כחול-לבן, אם כי בשפה הרוסית. מבחינה חוקית נחשב RTVI לערוץ זר, אך הוא מביע עמדות ציוניות פרו-ישראליות מובהקות במרבית תוכניותיו העוסקות בסכסוך המזרח תיכוני.

עיתון החדשות הוותיק ביותר בישראל בשפה הרוסית - **Nasha Strana** ('ארצנו') - נוסד ב-1968. בסוף שנות התשעים - תקופת פריחתה העילאית - כללה העיתונות המודפסת ברוסית בארץ חמישה יומנים, קרוב ל-60 שבועונים ועיתונים מקומיים, 43 ירחונים ודו-ירחונים, ועשרה תקופונים נוספים (Caspi et al., 2002, p. 543). בשנים האחרונות ארבעה מתוך חמשת היומנים נסגרו (בהם **נאשה סטראנה**), מחמת חוסר יכולת להתחרות עם כלי התקשורת האלקטרוניים (ערוצי הטלוויזיה והרדיו הרוסים-ישראלים ואתרי אינטרנט שונים). השינויים בתחום הפכו את **Vesty** ('ידיעות'), שנוסד ב-1992 בידי קבוצת עיתונאים נודעים בהנהגת 'אסיר ציון' לשעבר אדוארד קוזנצוב, לעיתון הימי הישראלי היחיד ברוסית (אם כי קוזנצוב עצמו כבר מזמן אינו קשור בעיתון). עיתון זה הוא בבעלות 'ידיעות תקשורת', תאגיד התקשורת הישראלי הגדול ביותר. עם הזמן, דמיונו ליומון העברי הפופולרי **ידיעות אחרונות** גדל והולך. העיתון הרוסי הרציני ביותר בישראל הוא **Novosty Nedely** ('חדשות השבוע'), הכולל מספר מוספים, בהם מוסף שבועי מיוחד המוקדש כולו לתרבות היידישקייט, מורשת ישראל והנצחת זיכרון השואה. עקב זעזועים מנהליים שהפכו עם השנים לעניין שבשגרה **בוסטי** ופגעו מאוד באיכותו, הפך **נובוסטי** לעיתון הסולידי ביותר בשפה הרוסית בישראל.

ראוי להזכיר שלפני תחילתו של גל ההגירה מברית המועצות לשעבר לישראל ב-1989, **נאשה סטראנה**, שהודפס אז שלוש פעמים בשבוע, היה עיתון החדשות היחיד בשפה הרוסית בישראל. מלבדו היו עוד שני שבועונים: **Krug** ('מעגל') ו-**Alef**, וכמו-כן שבועון חדשות אחד: **Sputnik**. מאז שינה **אלף** את אופיו באופן דרסטי והפך לכתב-עת בעל צביון דתי חרדי, שאף נערך ומודפס במוסקבה, ואילו '**קרוג** ו**ספוטניק** נסגרו. בעצם כל עיתוני החדשות (היומיים והשבועיים) ברוסית הנדפסים היום בישראל נוסדו אחרי 1989. אולם תפוצתם של העיתונים בשפה הרוסית ירדה בשנים האחרונות באופן דרמטי: אף עיתון אינו מדפיס יותר מ-15,000 עותקים, בהשוואה לתפוצה של 40,000 אלף עותקים שזכה לה העיתון **וסטי** במחצית השנייה של שנות התשעים. קיימים גם כתבי-עת ישראלים רבים היוצאים לאור ברוסית (כולל שני כתבי-עת אקדמיים: **Vestnik** ו-**Jewish Education**), אך תפוצתם היא מוגבלת ביותר והמשך הופעתם תלוי בעיקר בכישורי עורכיהם בגיוס תרומות.

אולם יידרשו עוד עשרות שנים עד שניתן יהיה לדבר על ההטמעה התרבותית של היהודים דוברי רוסית בישראל, שתתבטא, בין היתר, באי-צריכה של אמצעי תקשורת בשפה הרוסית. תחזיות בדבר היעלמותה הצפויה של הקהילה הלשונית הרוסית נשמעות בשנים האחרונות לעתים רחוקות יותר מאשר בראשית שנות ה-90, וניתן להצביע על כמה סיבות לכך. ראשית, להבדיל מיוצאי גרמניה, שהגיעו בהמוניהם בשנות ה-30, או מיוצאי ארצות האסלאם, שעלו בסוף שנות ה-40 - תחילת שנות ה-50 של המאה העשרים, מספרם של יוצאי רוסיה וחבר המדינות בישראל ממשיך לעלות גם לאחר שהמאסה הקריטית כבר הגיעה ארצה, וזאת הודות להמשך ההגירה לישראל מחבר המדינות, גם אם בקצב מצומצם בהרבה מזה שבמחצית הראשונה של שנות התשעים. מדי שנה ממשיכים להגיע ארצה אנשים שמדברים, כותבים, קוראים וחושבים ברוסית. שנית, הלחץ החברתי שדרש מן העולים לעבור לעברית מהר ככל הניתן חלש היום בהרבה בהשוואה ללחץ שהורגש בתקופה שבה מילאה השפה העברית תפקיד מכונן בבינוי האומה. שלישיית, קיומם של אמצעי התקשורת האלקטרוניים, המשדרים ברוסית מארצות זרות (ובעיקר מרוסיה עצמה), בנוסף לאפשרות לקרוא מכל מחשב בישראל, דרך האינטרנט, כמעט את כל העיתונים הרוסיים ביום הוצאתם ממש, מקלים מאוד על שמירתו של חלל המדיה הרוסי בארץ: גם אם תיפסק הוצאתם בישראל של כל העיתונים הרוסיים וייסגרו הערוץ הטלוויזיוני 'ישראל פלוס' ותחנת הרדיו רק"ע,

תישמר הנגישות לאמצעי התקשורת בשפה הרוסית. רביעית, העיתונאים ממוצא יהודי-רוסי לא הצליחו להשתלב באמצעי התקשורת בשפה העברית (פרט לשני מקרים בודדים: נטשה מוזגוביה וקסניה סבטלובה), וסביר להניח שגם בעתיד הנראה לעין לא ייפתחו בפניהם אפשרויות תעסוקה אחרות מאלה שבעיתונות הרוסית. עיתונות בגרמנית בארץ לא שרדה במשך השנים, בין היתר משום שאחדים מן העיתונאים המובילים ממוצא יהודי-גרמני התקדמו לתפקידי מפתח באמצעי התקשורת בעברית, כמו, למשל, גרשון שוקן ועזריאל קרליבך. העיתונאים ממוצא רוסי, גם כאלה ששולטים היטב בעברית (כמו, למשל, הכתב המדיני של העיתון **וסטי**, דב קונטורר, או הכתב הצבאי של הערוץ ישראל פלוס, גריגורי אסמולוב), לא השתלבו באמצעי התקשורת העבריים, ולכן סביר לצפות שימשיכו לשרת את הקוראים, הצופים והמאזינים בשפה הרוסית עוד זמן רב.

יש עוד לשונות שאל לנו לשכוח בבואנו לנתח את הרב-לשוניות בישראל:

יידיש ולדינו הן לשונות המורשת היהודית האב-טיפוסיות של יהדות אשכנז ויהדות ספרד. הן ממלאות תפקיד חיוני בשימור עוצמתה של המסורת היהודית. בבתי ספר ממלכתיים, החילוניים והדתיים, טרם הפכה היידיש ללשון שנודעת לה חשיבות, וגם בבתי ספר חרדיים היידיש אין היא כבר על פי רוב לשון ההוראה. לא מקרי, אפוא, כי העיתון היחידי ביידיש שיצא לאור בארץ - לעצטע נייעס (נוסד ב-1949) - נסגר לאחרונה.

לספרדית יש חשיבות הן כשפת מספר גדול של עולים שהגיעו לארץ והן כאחת הלשונות העיקריות בתקשורת הבינלאומית. כמו האנגלית, הלשון הזאת חיונית הן לתחושת העוצמה התרבותית-חברתית של קבוצה גדולה בתוך האוכלוסייה בישראל (עולי אמריקה הלטינית) והן ליכולתה של ישראל לטפח קשרים עם חלקים נרחבים בתפוצה היהודית. בנוסף לכך, ידיעת הספרדית מסייעת בבניית יחסי מסחר עם האזורים דוברי השפה בעולם. אין בארץ עיתון בספרדית, אך מספר ירחונים ותקופונים בשפה זו עלה בין אמצע שנות השמונים לסוף שנות התשעים מ-9 ל-22.

אמהרית היא הלשון העיקרית הדבורה בפי העולים מאתיופיה, אולם הניסיונות לייסד עיתון באמהרית לא צלחו. עם זאת, שידורי הרדיו באמהרית נמשכים, וראוי לציין שכאשר בפברואר 2003 החליטה הנהלת ראשות השידור על הפסקתם, בוטלה החלטה זו בידי בג"ץ.

הודות למציאות מספר גדול של עולים ממרכז ומזרח אירופה (רובם פליטי שואה), נוסדו גם עיתוני חדשות **ברומנית** (עיתון החדשות הוותיק ביותר ברומנית הוא *Viata Noastră*, שנוסד ב-1950; עיתון נוסף, *Ultima Ora*, יוצא לאור מאז 1996), **בהונגרית** (היומון הישראלי היחיד בהונגרית הוא *Uj Kelet*, שנוסד ב-1948 ושהגיע כעבור שנתיים לתפוצה של 6,800 עותקים), **פולנית** (היומון היחיד בפולנית הוא *Nowiny Kurier*, שהוקם ב-1958) ו**בולגרית** (*Far*, שנוסד ב-1949 - תחילה כיומון, אחר כך הפך לשבועון ונסגר בשנות התשעים המוקדמות). בעבר יצאו בישראל שלושה עיתונים יומיים **בגרמנית**: **ידיעות חדשות**, **ידיעות היום** ו**חדשות ישראל**, שנוסדו במחצית השנייה של שנות השלושים, שמרו על תפוצתם (בשנת 1950, למשל, הייתה תפוצת כל העיתונים היומיים בגרמנית בארץ כשלושים אלף עותקים) ונסגרו בשנות השישים והשבעים, עם הצטמצמותה עד למינימום של הקהילה הדוברת גרמנית בישראל. לנוכח השואה, לא היה עוד סיכוי לבואם ארצה של היהודים ששפת אמם גרמנית, ואילו הבנים והבנות של עולי מרכז אירופה, ככלל, לא שלטו בגרמנית ברמה הנדרשת לקריאת טקסטים פובליציסטיים רציניים.

ניתן להסיק מכך שעל אף הדומיננטיות של גישת 'כור ההיתוך', הייתה החברה הישראלית תמיד רב-תרבותית ורב-לשונית. בעשור האחרון זכתה עובדה זו להכרה הן של רשויות המדינה והן של מוסדות החברה האזרחית, וכך קיבלו לשונות שונות לגיטימציה לחיות לצדה של העברית. סביר להניח שמצב זה יישאר על כנו בעשורים הבאים.

רב-לשוניות בתקשורת הישראלית: כמה נתונים כמותיים

לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, על אף הגידול בשוק התקשורת המודפסת בעברית (מ-267 כותרים ב-1967 ל-629 כותרים ב-1997; בידי למ"ס אין נתונים מעודכנים יותר), ניכרת ירידה קלה ביחס בין העברית לשפות הזרות (מ-62.4% ב-1967 ל-56% ב-1997). ראוי לציין ש-477 עיתוני חדשות ותקופונים (מתוך 1,121, כלומר 42.6%) בישראל מתפרסמים בשפות שאינן עברית. לפני שלושים ושמונה שנים, ב-1967, רק 80 עיתוני חדשות ותקופונים בישראל ראו אור בשפות שאינן עברית - פחות מ-17% מן המספר הנוכחי.

באופן לא מפתיע, גידול זה משקף, במידה רבה, את התפשטות התקשורת המודפסת הכתובה אנגלית: מספר התקופונים המתפרסמים באנגלית בישראל גדל (מ-36 ב-1967 ל-477 ב-1997), וכך גדל גם מקומם היחסי בתוך התקופונים בשפות אחרות (מ-8.04% ב-1967 ל-25.8% ב-1997). משמע: שוק התקשורת המודפסת באנגלית התפתח ביתר מהירות משוק התקשורת המודפסת בעברית: מספר התקופונים באנגלית היוצאים בארץ גדל פי שמונה מאז 1967, בעוד מספר התקופונים המתפרסמים בעברית גדל רק פי שניים במהלך אותה תקופה. כמו כן, היחס בין הכותרים באנגלית לכותרים בשפות לא-עבריות אחרות גדל אף הוא (מ-8.4% מתוך 18.7% ב-1967 - ל-25.8% מתוך 42.6% ב-1997).

עם זאת, אין להיחפז ולהסיק מכך שהתקופונים המתפרסמים בשפות שאינן אנגלית ועברית נעלמים והולכים. אף כי התקופונים באנגלית מהווים יותר מרבע מסך כלל התקשורת המודפסת בישראל, 18.1% מעיתוני החדשות והמגזינים עדיין מתפרסמים בשפות שאינן אנגלית ועברית. המספר הכולל של תקופונים שהתפרסמו בשפות אחרות מאנגלית ועברית גדל מ-64 ב-1967 ל-188 שלושים שנה לאחר מכן. מלבד העיתונים והתקופונים הכתובים יידיש, שמספרם פחת בעשורים האחרונים (מ-13 ב-1985 ל-9 ב-1997), המספר המוחלט של עיתוני חדשות ותקופונים שנדפסו בשפות שאינן עברית ואנגלית גדל. כך, למשל, מספר הכותרים בערבית כמעט נכפל (מ-37 ב-1978 ל-60 ב-1997, אף כי לא היה גידול למעשה בין 1985 ל-1997); מספר הכותרים ברוסית שולש (מ-12 ב-1978 ל-37 ב-1997); ומספר הכותרים בספרדית הוכפל ויותר מכך (מ-9 ב-1985 ל-22 ב-1997). בנוסף לכך, מלבד עיתוני החדשות והתקופונים בערבית וביידיש, שהיחס שלהם בתוך שאר כלי התקשורת הלא עבריים פחת, שאר המגזרים נותרו יציבים (למשל, הפרופורציה של עיתוני החדשות והתקופונים בספרדית ובצרפתית לא השתנתה בין 1990 ל-1997), בעוד הפרופורציה של הרוסית גדלה מ-1.7 ב-1978 ל-3.3 ב-1997.

עיתוני חדשות ותקופונים המתפרסמים בישראל, לפי שפות										
1997	1990	1985	1978	1967	1997	1990	1985	1978	1967	
מספרים מוחלטים					אחוזים					
1,121	895	911	706	428	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	סך הכול
629	483	612	447	267	56.1%	54.0%	67.2%	63.3%	62.4%	בעברית
477	382	264	207	80	42.6%	42.7%	29.0%	29.3%	18.7%	בשפות אחרות
289	204	130	79	36	25.8%	22.8%	14.3%	11.2%	8.4%	מזה באנגלית
60	63	62	37	-	5.4%	7.0%	6.8%	5.2%	-	בערבית
37	25	16	12	-	3.3%	2.8%	1.8%	1.7%	-	ברוסית
9	12	13	-	-	0.8%	1.3%	1.4%	-	-	ביידיש
18	15	10	-	-	1.6%	1.7%	1.1%	-	-	בצרפתית
22	19	9	-	-	2.0%	2.1%	1.0%	-	-	בספרדית
42	44	24	79	44	3.7%	4.9%	2.6%	11.2%	10.3%	בשפות אחרות
15	30	35	52	61	1.3%	3.3%	3.8%	7.4%	14.3%	דו-לשוניים

מחושב על בסיס: עיתונים יומיים ותקופונים שיצאו לאור בישראל (ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 1998), לוח ב'; שנתון סטטיסטי לישראל, כרך 55 (2004), לוח 9.4.

לסיכום עניין זה: המגזר האנגלי בתוך עיתוני החדשות והתקופונים בישראל הוא ללא ספק המגזר שהתפתח במהירות הרבה ביותר, מה שמסביר את מקומו היחסי הגדל והולך בתוך כלל אמצעי התקשורת המודפסת בארץ. לא משתמע מכך, עם זאת, שהפרסומים בלשונות האחרות לא התרבו. המספר המוחלט של כותרים בעברית גדל אף הוא. יתר על כן, מלבד היומונים והתקופונים בערבית (שמספרם נשאר יציב מאז 1985) והידיים (שמספרם פחת מאז אותה שנה), המספר המוחלט של כלי התקשורת המודפסים בלשונות שאינן עברית ואנגלית גדל, והפרופורציה שלהם בתוך שוק התקשורת המודפסת בישראל גדלה או נותרה יציבה.

יתר על כן: בכלי התקשורת האלקטרוניים בישראל ניתן להבחין אף במגמת גיוון לשוני חזקה יותר מזו שראינו בתקשורת המודפסת. ערוצי הטלוויזיה בלשונות זרות נעשו נגישים בישראל מאז 1994. כיום, רשתות טלוויזיה בכבלים ובשידורי לוויין כוללים עשרות ערוצים המשדרים בלשונות מלשונות שונות. למשל, חבילת הבסיס שהוצעה לכל מנויי 'הוט' (רשת הכבלים המובילה בישראל) ללא תוספת תשלום כוללת 59 ערוצים ב-12 שפות שונות, בהם 7 בערבית, 6 ברוסית, 3 בצרפתית, 3 בגרמנית, 2 באיטלקית, 2 בטורקית, 1 בהונגרית, 1 ברומנית, 1 בספרדית ו-1 בהינדית. כיום יש 21 תחנות רדיו הפועלות בשטח ישראל באופן חוקי ומשדרות בעברית, אנגלית, ערבית, צרפתית, ספרדית, רוסית ואמהרית; כל תחנות הרדיו האלה נגישות גם דרך האתר של רשות השידור הישראלית (<http://www.iba.org.il>).

גלובליזציה אל מול האנגלית: לקראת מודל תיאורטי

הסוגיות שהועלו להלן גורמות להערכה מחודשת של תפקיד הגורם הלשוני בתהליך הגלובליזציה. מקובל לטעון שהאנגלית היא הלשון היחידה בעולם הנהנית מתהליך הגלובליזציה: היא תוארה כלשון שהשימוש בה הוא הנרחב ביותר בתקשורת בין-לאומית ובין-תרבותית. בלשנים לא-מעטים

מדווחים על התפשטותה בעולם, תוך הצבעה על המיצב השליט של האנגלית כלשון הנפוצה ביותר כיום. אם לסכם טיעונים אלה, עולה מהם כי (1) לאנגלית יש מספר הדוברים הרב ביותר - המגיע עד ל-1.5 מיליארד איש; (2) האנגלית נקבעה כשפה רשמית ב-62 מדינות; (3) האנגלית היא הלשון הדומיננטית בתקשורת המדעית - בין 70 ל-80 אחוז מן הפרסומים המדעיים רואים אור באנגלית; (4) האנגלית היא הלשון הרשמית הלכה למעשה ולשון העבודה של רוב הארגונים הבינלאומיים; (5) האנגלית היא השפה הנלמדת ביותר ברחבי העולם (ראו, למשל, Fishman, Cooper & Conrad, 2001; Crystal, 1997; Ammon, 2001; Fishman, Conrad & Rubal-Lopez, 1996; 1977 וכו'). זאת ועוד: הטענה היא שהודות למעמדה השליט, האנגלית הפכה גם ללשון 'הגמונית' ו'נאו-קולוניאליסטית', ובכך לא רק יצרה מבנה של אי-שוויון והפליה תקשורתיים ולשוניים בין דוברי האנגלית לדוברי שאר השפות, אלא השתלטה גם באופן לא ישיר על היבטים רבים של חיינו. רוב המחברים הכותבים ברוח זו רואים בהפיכתה של האנגלית ל'לינגואה פראנקה' (שפה בין-לאומית) חידשה איום על הרב-לשוניות והרב-תרבותיות (ראו דיון וניתוח ביקורתי אצל House, 2003).

על אף זאת, המקרה הישראלי מוביל למסקנה הפוכה: דומה שהגלובליזציה אינה גורמת לא השתלטות האנגלית ולא לדעיכת שפות הקהילה. נהפוך הוא, החידושים הטכנולוגיים הקשורים בגלובליזציה תורמים לפריחת התקשורת האלקטרונית והמודפסת בשפות רבות. המספר הכולל של עיתוני חדשות, תחנות רדיו וערוצי טלוויזיה במגוון שפות קהילה גדל בהתמדה, כך שכיום מספר זה גבוה יותר מכפי שהיה אי פעם בעבר. אשר על כן, יש לשקול מחדש את הטענה שהגלובליזציה כרוכה באופן בלתי נמנע בחיזוק תפקידה של האנגלית כ'לינגואה פראנקה' תוך החלשת מיצבן של הלשוניות ה'מקומיות'. עיבוד נוסף של הנושא עשוי לשמש בסיס למודל תיאורטי מתוחכם יותר בנוגע להשפעת הגלובליזציה ושאר גורמים חיצוניים ופנימיים על התפתחות תקשורת ההמונים בלשוניות זרות ובלשוניות הקהילה; המקרה הישראלי ישמש דוגמה למגמות (מפתיעות) אלה.

מקורות

- ארה, ברטה (1998). 'עיתונות הלדינו בשנות המדינה הראשונות'. **קשר**, 24, 28-33.
- אליאס, נלי (2005). 'תפקידיה של תקשורת ההמונים בעת משבר: המקרה של העולים מחבר המדינות בישראל'. **סוציולוגיה ישראלית**, 1 (2), 295-312.
- בן יעקב, אברהם (1998). 'העיתונות בלשון הרוסית בישראל'. **קשר**, 24, 2-15.
- ג'בראן, סאלם (1999). 'העיתונות הערבית בישראל'. **קשר**, 25, 83-87.
- גלבר, יואב (1988). 'על הכוונת: העיתונות הגרמנית. לפרשת מאבק העיתונות העברית והנהגת היישוב בעתונות בשפה הגרמנית'. **קשר**, 4, 101-105.
- כספי, דן ונלי אליאס (2000). 'להיות כאן ולהרגיש שם: על התקשורת בשפה הרוסית בישראל'. **סוציולוגיה ישראלית**, 2 (2), 415-455.
- מנצור, עטאללה (1990). 'העיתונות הערבית בישראל'. **קשר**, 7, 71-77.

Ammon, Ulrich (ed.) (2001). **The Dominance of English as a Language of Science**. Berlin: Mouton de Gruyter.

Ben-Rafael, Eliezer (1994a). **Language, Identity, and Social Division: The Case of Israel**. Oxford: Clarendon – Oxford University Press.

Ben-Rafael, Eliezer (1994b). 'A Sociological Paradigm of Bilingualism: English, French, Yiddish and Arabic in Israel'. **Israel Social Science Research**, 9 (1–2), 181–206.

Ben-Rafael, Eliezer and Elite Olshtain (eds.) (1994). *Language and Society*. Special issue of **Israel Social Science Research**, 9 (1–2). Ben Gurion University of the Negev Press.

Caspi, Dan (1986). **Media Decentralization: The Case of Israel's Local Newspapers**. New Brunswick and London: Transaction Publishers.

Caspi, Dan and Yehiel Limor (1999). **The In/Outsiders: Mass Media in Israel**. Cresskill, NJ: Hampton Press.

Caspi, Dan, Hanna Adoni, Akiba Cohen and Nelli Elias (2002). 'The Red, the White and the Blue. The Russian Media in Israel'. **Gazette: The International Journal for Communication Studies**, 64 (6), 537–556.

Cooper, Robert and Fern Seckbach (1977). 'Economic Incentives for the Learning of a Language of Wider Communication: A Case Study', in J. A. Fishman, R. L. Cooper and A. W. Conrad (eds.), **The Spread of English** (pp. 212–219). Rowley, MA: Newbury House.

Crystal, David (1997). **English as a Global Language**. Cambridge: Cambridge University Press.

Fishman, Joshua, Robert Cooper and Andrew Conrad (eds.) (1977). **The Spread of English. The Sociology of English as an Additional Language**. Rowley, MA: Newbury House Publishers.

Fishman, Joshua, Andrew Conrad and Alma Rubal-Lopez (eds.) (1996). **Post-Imperial English. Status Change in Former British and American Colonies, 1940–1990**. Berlin/New-York: Mouton de Gruyter.

Frenkel, Erwin (1994). **The Press and Politics in Israel**. 'The Jerusalem Post'

from 1932 to the Present. Westport, CN: Greenwood Press.

House, Juliane (2003). 'English as a Lingua Franca: A Threat to Multilingualism?' **Journal of Sociolinguistics**, 7 (4), 556–578.

Kheimets, Nina and Alek Epstein (2001). 'Confronting the Languages of Statehood: Theoretical and Historical Frameworks for the Analysis of Multilingual Identity of the Russian Jewish Intelligentsia in Israel'. **Language Problems and Language Planning**, 25 (2), 121–143.

Kheimets, Nina and Alek Epstein (2005). 'Languages of Higher Education in Contemporary Israel'. **Journal of Educational Administration and History**, 37 (1), 55–70.

Kopeliovich, Shulamit (2001). Preserving and Intergenerational Transmission of Russian Literacy in Immigrant Families with Multicultural Orientation. Case Study of "Machanaim" Congregation in Ma'aleh Adummim, Israel. M.A. Thesis. Ramat-Gan: Bar-Ilan University.

Kuzar, Ron (2001). **Hebrew and Zionism: A Discourse Analytic Cultural Study.** Berlin: Mouton de Gruyter.

Lehman-Wilzig, Sam and Amit Schejter (1994). 'Israel', in Yahya R. Kamalipour and Hamid Mowlana (eds.), **Mass Media in the Middle East** (pp. 109–125). Westport, CN: Greenwood Press.

Miles, William (1995). 'Minoritarian Francophonie – the Case of Israel, with Special Reference to the Palestinian Territories'. **International Migration Review**, 29 (4), 1023–1040.

Peri, Yoram (2004). **Telepopulism: Media and Politics in Israel.** Stanford: Stanford University Press.

Rebhun, Uzi and Chaim Waxman (2000). 'The "Americanization" of Israel: A Demographic, Cultural and Political Evaluation'. **Israel Studies**, 5 (1), pp. 65–91.

Segev, Tom (2002). **Elvis in Jerusalem: Post-Zionism and the Americanization of Israel.** New York: Metropolitan Books.

Spolsky, Bernard (1998). 'The Role of English as a Language of Maximum